

Глас из потиснутог наслеђа

Рад ће анализирати прву од две књиге Еустахије Арсић, прве познате српске списатељице модерног доба, у контексту српске књижевности прве половине 19. века, узимајући у обзир различитост поетикâ и књижевних струјањаâ које су њоме доминирале у том периоду. Истовремено, чињеница да је у питању (први) женски глас у новој књижевности у фокус интересовања довешће и питање да ли је и како родна позиција утицала на одабир тематике и поступакаâ, структурирање слике света у књижевном тексту и поимање сâме улоге/задатка књижевности.

Кључне речи: Еустахија Арсић, просвећеност, рефлексивност, сентименталност, есеј, поезија.

Укупна српска књижевност краја 18. и првих деценија 19. века неретко се, са становишта историје књижевности априорно организоване око парадигме која ће преовладати половином тог столећа, чита као својеврстан „прелазак“, пут наше писане речи од изразâ и поетикâ који су јој били „љуштура“ ка аутентичном језику и изразу, и – надасве – простору слућеног/пронађеног идентитета. Непотребно је поменути да овакав приступ читаву једну књижевност – под изговором неприступачности њеног језика и „страности“ изражајних средстава које преузима – одбацује као предмет аутентичног *књижевног* интересовања и проучавања, видећи у њој готово искључиво културни феномен и разматрајући је само у културноисторијском кључу, чега није било поштеђено ни само Доситејево дело.

Утолико пре се може претпоставити да је положај *списатељица* у оваквом концепту синхроног, а поготово дијахроног посматрања књижевности вишеструко контроверзан. С једне стране, доктрина укључивања жена у круг посвећеника „просвештенија“ промовише их не само као (нарочито значајне) рецепијенте, већ – имплицитно – и као ствараоце, што је пракса која почиње да се промовише и у српској средини¹. С друге стране – упркос

¹ Прве „полезне“ књиге женских аутора у нас су преводи-прераде, те се тако – што је и иначе чест случај у српској књижевности овог доба – успоставља стање *двоструког* ауторства над текстом: инцијалног, које се јасно истиче и које је најснажнији извор ауторитета његових порука, и накнадног, *преобликујућег* – које може подразумевати значајне, не само стилске, већ и структурне измене, све до уношења нових сегмената везаних за актуелне прилике српског друштва, свакако

конзистентности захтева за образовањем жена, питање о карактеру, обиму и сврси знања које оне могу или треба да стекну није ни издалека „решено“², чиме се, суштински, проблематизује духовни и интелектуални видокруг који им је примерен и спектар дисциплина у оквиру којих могу дати релевантан допринос. Подручје књижевности – у оном широком значењу који је тај појам обухватао у датој епохи – било је прва сфера која је омогућавала продор жена у простор „јавне речи“, дајући им прилику да, у складу са захтевима владајуће поетике, својим делом *поучавају*, али и да изразе индивидуални сензибилитет и сопствену слику света. При томе, од посебног значаја за истраживање стваралаштва првих модерних српских списатељица јесте питање да ли је и како подручје њиховог интересовања и инспирације било (унапред) ограничено на посебне „женске“ сфере, попут васпитања деце, брака и породичног живота, питања положаја жене у актуелном друштвеном поретку. Иако се овакав сет питања иницијално подудара са истраживачким апаратом који нас удаљава од иманентног приступа тексту – интерпретирајући га као систем знакова којима се откривају идеологеме и ставови средине и епохе – управо разматрање поетикâ и књижевних традиција у оквиру којих стварају наше

као дистинктивне преокупације „другостепеног аутора“. У сфери о којој говоримо, значајан пример оваквог културног подухвата је Мразовићево издање *Поучителног магазина* госпође де Бомон (в. Опачић, 2012: 313–332).

² У поменутом *Магазину* г-ђе де Бомон јунакиња, гувернанта и наставница аристократских госпођица, каже како се „женским лицима пристоји готово од свега *нешто* (курзив Т.Ј) знати“, чиме се прилично јасно указује на концептуална ограничења образовања намењеног женама. За њих предвиђена знања – иако почињу да укључују и области попут математике, природних наука и филозофије – у суштини су прегледног карактера, без проблемског удубљивања и евентуалне специјализације, а основна сврха њиховог образовања, поред претпостављеног позитивног утицаја на васпитање деце, јесте унапређење општег социјалног функционисања (захваљујући, свакако не малом, проширивању видокруга), а не индивидуална стваралачка/професионална реализација. Може се рећи да је ово широко распрострањено уверење прихватио и Доситеј, будући да се залаже за обавезно *основно* школовање женске деце и, потом, њихово (континуирано?) духовно уздизање читањем „благодолних“ књига, али не и за укључивање неких од њих у систем вишег образовања. Овај став, међутим, није универзално примењиван: судећи по сопственој аутобиографији, Доситеј је међу полазницима – чије су лекције несумњиво превазилазиле уобичајени ниво образовних захтева – имао и неколико ученица, а у аргументацији општих места о потреби образовања жена изричито се позива на примере оних међу њима које су, ослоњене (и) на своје знање и интелект, оствариле значајна достигнућа – од знаменитих владарки његовог времена до Сократове учитељице Диотиме. С друге стране, сама г-ђа де Бомон, постајући писац и издавач, своје образовање користи у стваралачке и професионалне сврхе, а чињеница да са Волтером води полемику о религиозним питањима указује на темељитост њеног образовања у фундаменталним дисциплинама. Тако овакви изузеци постају аргумент у прилог основном ставу о разлозима за образовање жена, али истовремено и извор његове системске „недовршености“.

ауторке води како расветљавању тог слоја њихових дела, тако и дефинисању њихових књижевних особина и вредност□.

Дело Еустахије Арсић, наше прве списатељице која је штампала своја дела, у потпуности је уклопљено не само у владајуће стилске и поетичке токове српске књижевности, већ и у идејну/идеолошку матрицу у чијим оквирима размишља актуелни „просвештени“ естаблишмент, а чињеница да је аутор жена начелно не утиче на тачку гледишта са које се захвата у стварност, већ се јавља првенствено у функцији назначавања још једне друштвене/културне/емотивне позиције са које се износе утврђене поруке и посредује иста врста осећајности.

Њено прво дело *Совет матерниј предрагој обојего пола јуности сербској и валахијској* (1814) не само да следи доситејевско наслеђе у погледу идеологије коју заступа, преобраћајући је у сопствену белетристичку/есејистичку тему, већ је и структурирано по сродном обрасцу, иако донекле амалгамираном елементима неких других књижевних и духовних традиција.³

Већ посвета књиге, развијена у прави похвални трактат Урошу Несторовићу, инспектору српских и влашких школа у арадској области, својим обимом и карактером свакако указује на ауторкино познавање традиције оваквих текстова и разумевање њиховог функционисања унутар укупног текста дела, а посебно у вантекстовним и ванлитерарним релацијама у оквирима којих треба да допринесе остварењу неког циља или испуни одређену намену.⁴ Састављена из више делова, ова уводна целина прве књиге Еустахије Арсић сугерише ауторкин однос према „адресату“ и став према значају његовог

³ Рад ће у потпуности бити посвећен првом делу Еустахије Арсић, не само због значаја који је освојило својим пионирским статусом и чињенице да представља образац стваралаштва ове ауторке, већ првенствено због жеље да се приступи иманентном тумачењу и литерарном вредновању (посебних сегмената) њеног опуса. Обухватање оба њена главна дела анализом заснованом на таквом приступу далеко би превазишло обим рада предвиђеног за објављивање у часопису, те ће евентуална студија о њеној другој (и нешто помније читаној и више вреднованој књизи) бити остављена за неку будућу прилику.

⁴ Несторовић је тесно сарађивао са Еустахијиним супругом, градоначелником Арада, школским добротвором и председником школског одбора, а Арсићева истрајност и пожртвованост у јавном раду подстакла га је да предложи да се његовој породици додели племство. Еустахијина књига, објављена након добијања титуле, свакако је начин да се изрази захвалност за тај гест, али и да сви чланови породице преузму јавне улоге адекватне новом друштвеном положају.

рада, постајући културни „алиби“ настанка и фактор тематског/идејног обједињавања књиге.

Након насловнице *Совета* и „адресе“ посвете („Јего високоблагородију Урошу Стефану Несторовичу ... нижајше посвјаштен“), на наредну леву, обично празну страницу ауторка (као мото?) уноси библијски цитат (Пс. 119; ст. 126, 72, 121, 122), да би на паралелној десној започела поменути трактат (в. <http://digital.bms.rs/pub.php?s=R19Sr-II-60>, непагиниране почетне странице), и то обраћањем у другом лицу једнине, унеколико подражавајући епистоларну форму као раширени манир епохе. Карактеристично усхићен тон тог обраћања, подвучен реторском функцијом упитне почетне реченице и карактеристичним реченичним ритмом, додатно је лиризован коришћењем метафора, по свему судећи такође библијског порекла, којима се указује на Несторовићеву преданост и значај његовог рада. Питање „како род твој може теби захвалити за подвиге и труд твој“ кад „светску славу ни за што не држећи, бригу за провештеније рода нашега дан и ноћ имајући, труд твој друге награде не изискује, сем дочекати и видети *плод од новонасађених маслина твојих* (курзив Т.Ј.)“ ауторка (очекивано) оставља без директног одговора, али наглашава да ће „што се плод буде више распростирао, и просвештеније на виши степен издизало, вишу хвалу приносити теби и мушки и женски пол, који и данас благодарност износи“.⁵

Ово је моменат који ће ауторка искористити да једну од темељних порука епохе посредује са унеколико измењене позиције. На идеолошком плану, просветитељство инсистира на образовању жена и њиховом укључивању у сферу културног/интелектуалног активитета, док се – у домену стваралаштва – доминантни књижевни покрети оријентишу

⁵ У укупном тексту књиге ауторка наравно користи славеносербски/црквенословенски језик и нереформисану ћирилицу. У овом раду тежило се аутентичности цитата, те је, начелно, вршена само транслитерација (преношење аутентичног фонетског слоја текста новим писмом, тј. савременом ћирилицом), уз подразумевајуће очување морфолошког лика реч[□] и саме лексике. У појединим случајевима, међутим, апсолутна доследност није била могућа те су одређени цитати, да би следили ток реченице у коју су уклопљени, морфолошки прилагођавани савременом језику – углавном тако што су именице добијале актуелне падежне наставке, а глаголски облици морфолошки изједначавани са данашњим. У веома малом броју случајева, у којима значење неких лексема не би било препознатљиво данашњем читаоцу оне су „преведене“, тј. замењене одговарајућом савременом речју. На тим местима, међутим, изостаје обимније цитирање, те је јасно да упућивање на оригинални текст има карактер парафразе. Уз сваки (доследан или недоследан) цитат и обимнију парафразу постављен је линк дигиталног издања књиге у фонду библиотеке Матице српске и број странице на којој се предметни део текста налази, те се његов статус може једноставно проверити.

ка креирању/посредовању културе повишене осећајности, фокусирајући се на „теме срца“ и поетизацију свакодневног и природног, чиме у великој мери утичу на формирање читалачке публике унутар које је као прототипски реципијент претпостављена жена или, као колективни читалац, *око ње* окупљена породица. Ово кореспондира са уздицањем „женског начела“ осећајности и интуитивности, непосредности у препознавању и практиковању врлине и добродетељи (насупротив „мушком“ начелу апстрактног рачуна у њиховом дефинисању и оцењивању), све до дивинизације рађања, материнства и васпитавања деце, које је схваћено као укупно руковођење њиховим развојем до моралног и духовног уобличења личности.

Управо тај концепт усвојиће ауторка, чинећи га тематском окосницом следећег сегмента излагања. Но, померање ка (имплицитној) позицији првог лица ту идеолошку/литерарну пројекцију преводи у раван субјективног искуства/сазнања, омогућеног управо (метатекстуално назначеном) родном припадношћу носиоца исказа.⁶ Овим специфичним „поунутрашњавањем“ филозофских/идеолошких поставки епохе најпре се на посебан начин оснажује став о статусу и позиву „родитељнице“: она је извор највише љубави, на коју се може одговорити само под условом да се досегне стање просвећености, нужно и недвосмислено везано са разумевањем и прихватањем божјих закона. Зато и питање како син „непросвештен и без богопознанија, заповести божјих не знајући, може почитовати родитеље своје“, које се поставља пред „родитељницу“ обузету љубављу и бригом за децу, формално говорећи не остаје реторичко. У наредним реченицама – које заокружују централни „расправни“ део ове посвете-есеја – на њега је дат релативно широко елабориран одговор: разлика између просвећених и непросвећених велика је као између здравих и болних, а син „просвештен богопознанијем све заповеди божје у срцу има“, те „Бога слави, цару верност исказује, родитеље почитује, [њихове] старости терет стрпљиво сноси, храни их и брани од сваког зла“.

⁶ На почетној страници, испод интегралног текста наслова који укључује и дативни облик имена претпостављених/жељених читалаца („јуности сербској и валахијској“), као пошиљалац поруке назначена је „сочинителница“, али се у самом тексту граматичке индикације родне припадности ауторке готово не јављају – по први пут то се дешава у другој од четири песме у овој књизи, у којој налазимо радне глаголске придеве у женском роду („Ја сам јутрос рано уранила,/У верту сам солнце дочекала.“). Име и презиме ауторке назначено је тек при крају књиге, испод текста претпоследње песме.

Допринос овом високом (не само васпитном, већ и антрополошком) циљу подразумева се као мотив слављења „адресата“ посвете, кога при школским испитима „три нације зову“ претачући своју радост у похвалну песму којом се посвета књиге и формално завршава. „Песма позиванија“ у много чему је образац културног тренутка у коме је настала, поетичких назора и уметничких поступака који су њиме доминирали или се у њему сустицали. Писана у силабичким дистисима који представљају како синтаксичке тако и ритамске јединице, будући да су мелодијски обједињене узастопном римом (*aa, bb, cc* итд.), она је у потпуности уклопљена у струју језички и стилски комуникативне поезије, ослоњене на традицију европског рококоа/сентиментализма и оријентисане ка релативно широкој читалачкој публици.

Извесно поигравање поступком апострофирања божанства („Три грације лепо поју/И богињу своју зову.“) и доцније, крајње сведено коришћење митолошког инструментарија („муса“) није довољно да ову песму, чак ни на стилском плану, изразитије веже за школу наше (изразито рефлексивне) класицистичке поезије. Уместо тога, она тематиком и песничким сликама следи традицију буколика и пасторала, која се – задржавајући, упркос извесном унутрашњем трансформисању, препознатљивост спољашњег плана текста – одржавала од антике до 19. века. Обраћајући се Несторовићу као одгајивачу вртова и заступнику муза („Ходи к нама ревнитељу/ ... / Вертоградов делатељу/Мусе славне садитељу.“), „грације“ – као „алтернативни“ лирски субјект и формални носилац исказа – објављују визију радосног буђења природе. У контексту слављења просветног прегаоца који „славу роду умножава“, тај дитирамбски опис смењивања зиме и пролећа, односно ноћи и дана („Већ и тавна зима пројде,/И пролеће љупко дојде./Тавна ноћца исчезава,/Белиј данак осиава.“) јавља се као топос са јасном конотацијом преласка из мрака незнања у светло и радосно стање просвећености. Но ауторка као да тежи да алегоријско значење те слике „догради“ уводећи мотив „царског ока“ које посматра буђење природе („Солнце жарко земљу греје/*Царско око* том следује:/Јер испушта своје зраке/Рубин сјајне кроз облаке./Натура се преоблачи/Црну ризу с себе свлачи.“) и „царског сердца“ које је „украшавање васељене“ побудило да „пева песме од радости“.

Будући да се „царско око/сердце“ јављају као очигледне синегдохе „цара“ – Бога-сведржитеља („цара над царевима“ како је, такође библијском фразеологијом, речено у

једном од наредних есеја – в. <http://digital.bms.rs/pub.php?s=R19Sr-II-60>, стр. 18), може се основано тврдити да је већ у овој пригодној песми ауторка, остајући на трагу „природне теологије“ као живог филозофског наслеђа осамнаестог века, тематизовала један значајан мотив како сопствене тако и укупне српске поезије у деценијама које ће следити, отварајући просторе новим, далеко сложенијим космолошким визијама као једној од дистинктивних преокупација наших најважнијих песника.⁷ Сама, међутим, остајући у семантички сведенијим оквирима – унутар којих се сликом пробуђене природе сугерише божје радовање људском напретку – ауторка сижејно заокружује песму враћањем основном тематском слоју, тј. похвалном обраћању ономе чије дело слави („Муса се је потрудила/Докле те је отдојила Ти си сада роду познан/Име твоје безсмртно је ...“). Следећи утврђене поступке похвалних текстова те врсте, она испуњава све „захтеве жанра“ и укључује своје дело у сложене механизме друштвеног и културног функционисања.⁸

Модел структурирања примењен у овој проширеној посвети поновиће се и у примарном тексту дела. Наиме, *Совет матерниј* састоји се од две целине раслојене у доминантан есејистички и „надограђени“ поетски текст, коме су у расправи изнете тезе и ставови у суштини постали инспирацијско и мотивско упориште.

Прву од тих целина, означену као „Предисловије“, ауторка започиње обраћањем „дражајшим читателима и читателницама“ својега рода и, знајући за њихову радост због ширења „просвештенија“, указује на „агенсе“ и сврху овог процеса. Будући да од свештеника зависи „богопознаније и души спасеније“ а од мајки „мудро васпитаније“ од најранијег узраста, она тврди да се „род наш“ неће моћи похвалити просвећеношћу све док

⁷ Док се својом најпознатијом песмом „Слово надгробноје“ ауторка укључује у традицију која се креће од њеног савременика Мушицког према нешто млађем Стерији, овом, а нарочито следећом песмом у овој књизи (првом од три у основном тексту дела, након посвете) она показује сродности са долазећим песницима другачијег сензибилитета. То се првенствено односи на Соларића и Сарајлију, са којима је везује тематизација односа Бог–космос–природа–осећајни појединац, тј. лирски субјект отворен ка овој вертикали. Како, међутим, за сродно стваралаштво тих песника није могла знати (Соларићеве песме, за које је могуће да су настајале у исто доба, објављене су посхумно тек 1827. године, а у отприлике исто време постала је доступна и Сарајлијина космичка поезија, стварана почев од 1816. године) једино могуће објашњење је да су независно једни од других окренули истим стилским/поетичким обрасцима и истим изворима инспирације.

⁸ И ова песма је по много чему ослоњена на доситејевски образац у најизворнијем смислу: епистоларно обликован есеј, чије се основне тезе „преливају“ на мотивску раван пригодне песме интегрисане у његов текст, узор је свакако имао у *Писму Харалампију* и похвалној песми Јосифу II на почетку овог „манифеста нове српске књижевности“.

не буде обогашен „мудрим свештенством и родителницама“. Но општеприхваћена просветитељска теза о пресудности васпитног утицаја (просвећене) мајке – илустрована анегдотом о томе како је Аристотел тврдио да није тешко одредити цену за подучавање већ поодраслог младића, већ за одучавање од онога што је дотад научио – ауторки служи као полазиште да расправу поведе у донекле неочекиваном правцу. Наиме, васпитне норме за које се она у првом реду залаже нису ослобођење од сујеверја и предрасуда, нити критичка употреба ума, већ низ врлина и црта карактера попут благе нарави, смирености, уздржаности и трпељивости (<http://digital.bms.rs/pub.php?s=R19Sr-II-60>, стр. 9). Буду ли мајке истрајно упућивале децу на достизање ових особина, она не само да ће у „вишим училиштима“ показивати добро владање, већ ће бити припремљена за живот у коме, због завидљиваца и непријатеља, сваки човек трпи патње, невоље и прогоне.

Овај скуп особина, везан за слику уравнотежене осећајности и смиреног живота организованог на претпоставкама „здраворазумности“, свакако спада у агенду просветитељства, а нарочито појединих за њега везаних књижевних покрета, попут сентиментализма. Но тај комплекс конституисан је као „другостепени“ систем, будући да је његово досезање, и препознавање као једне од темељних вредности, омогућено управо упознавањем природних законитости и упућивањем на расуђивање у њиховом духу, што је примарна мисија просветитељских идеолога. Да ли то значи да је ауторка основне „полуге“ просвећености подразумевала, да је за неке друге нивое овог учења имала више наклоности или да ју је нешто подстакло да им, управо у овом контексту, да предност?

Посебно је карактеристично да су, по њеном мишљењу, недаћама о којима је напред говорено нарочито изложени истакнути умни људи („свакиј просветитељ, списатељ и филозоф укоризен јест“), што значи да „просвештеније“ није препоручено као пут којим се праволинијски стиже до животног задовољства, већ да су ауторку руководили неки други разлози и другачији погледи. Ово место је утолико упечатљивије што се преко опште рефлексије о судбини мудраца и прегалаца – чијим се „опорочитељима“ обраћа (поновним) цитирањем псалама – тематизује (стваралачка? друштвена?) ситуација саме ауторке: због свега овога, како каже, она не очајава, већ је, напротив, додатно побуђена да

пише и то не „туђим перима“ већ оним од „својих гусака“, отхрањених у њеној сопственој кући.⁹

Питање у чему је била срж сукоба са злонамерношћу и гордошћу света, односно да ли је Еустахија Арсић на свом стваралачком путу на оспоравања и препреке наилазила услед сукобљавања интереса и подозривости према друштвеном успињању њене породице или искључиво због тога што се прихватила посла за који, као жена, није сматрана способном и достојном, свакако је једно од темељних у расветљавању стварносне мотивације њених ставова. С обзиром да је њен приступ универзалистички, а образлагање почива на примерима јавног делања или цитатима значајних мисли, чији су носиоци, готово по дефиницији, били мушкарци, основано је претпоставити да она и сопствену ситуацију првенствено ставља у оквире опште судбине оних који теже да се остваре у некој врсти стваралаштва и чије се прегалаштво на неком јавном пољу дочекује са подозрењем или подсмехом.¹⁰ Но одређени елементи текста сведоче (и) о другој могућности. Исказ о писању перима од гусака храњених у сопственој кући у општем смислу свакако може бити протумачен као метафора рада сопственим снагама и средствима (што треба да обеснажи приговоре оних који сумњају у мотиве или способности списатељице), али на плану стварносних алузија једнако је основана и претпоставка да је реч о полемци са онима који сматрају да због писања занемарује вођење домаћинства (Миланков, 2001: 151–152).

У том смислу посебно је интересантан завршни сегмент првог есеја, у коме се њен, и даље универзалистички дискурс изричито усмерава ка посебно – родно – диференцираној публици. Позив „другама, сестрама и кћерима“ да се с љубављу и

⁹ Овај одговор „опорочитељима“ свакако је и тачка успостављања везе текста расправе и цитата псалама узетих за мото књиге, а стављање свог (и осталих сличних) сукоба у контекст библијског коментарисања формира јасну вредносну перспективу и сугерише поузданост и универзалност ауторкиних судова. Истовремено, позивањем на ауторитет Доситејевих басана које, говорећи о неразумном суђењу и неоправданом узношењу, преносе поруке везане за исти спектар духовних и моралних „сагрешења“, укупан дискурс ауторкиних опаски се унеколико секуларизује преко конвергирања библијских и лаичких порука из модерних књижевних дела. Ово је утолико занимљивије што религиозно становиште у делу Арсићеве има повлашћенији статус него у делима њеног (несумњиво главног) узора Доситеја, те се може сматрати да она уједињује токове секуларног и нешто старијег црквеног („рајићевског“) просветитељства.

¹⁰ Већ је примећено да је приступ Еустахије Арсић универзалистички, а да је тамо где се специјално обраћа женској публици дискурс њеног есеја пре еманципаторски него феминистички (Кох, 2007: 162).

смиреног срца посвећују читању упућен је с врло јасним циљем: као што водене птичице, ма како мале, безбедно прелазе водене струје, не страдајући чак ни на дубоким местима, док гавран, макар и столетан, у њима пострадава, тако ће и они који прилежно читају, без обзира на „светски вихор“ заувек „безбедно“ (од заблуда и погрешки – прим. Т.Ј.) проводити живот, док никакво животно искуство не може од невоља и страдања спасити оне који се од читања уклањају (тј. не раде на развоју свог ума и духа). На изговор да (многи) не разумеју оно што читају, ауторка, преко Јована Златоустог, одговара да суштина овог проблема није у незнању, него у невољности, не-хтењу да се пође тим путем, а прекршај је утолико тежи што просветитељска препорука конвенгира са религиозном дужношћу. Указујући на Христово упутство ученицима да „прегледају писма“ јер ће она сведочити за њега (Јев. по Јовану 5, 39), ауторка емфатично позива да се посветимо читању, којим „Бога слаavimo, нарави украшавамо, у младости и старости сав свет, [...] обходимо, [...] све богиње мудрости упознајемо, и с њима се дружимо“ (<http://digital.bms.rs/pub.php?s=R19Sr-II-60>, стр. 11). Према концепту који очигледно заступа ауторка, просвећеност и стваралаштво су јединствени феномени којима сви треба да имају приступ, а обраћање посебним сегментима публике има сврху управо да се они учине универзалним, а не да се из промењене перспективе формулише неки иновирани приступ. Зато се категоријама читалаца које нису равноправно обухваћене образовањем и у једнакој мери упућене на интелектуалну и стваралачку делатност обраћа (и) засебно, и то тоном и дискурсом који је међу њима/за њих усвојен као адекватан и апелативан: објављујући да су „сви премудрејши списатељи и философи од века до днес [...] љубезници наши“, ауторка поздравља „дражајше и возљубљене дштери рода нашего“ са жељом да се („радујући се Господу“) веселе и песмом коју им поклања.

Песма („Песн“) на крају првог есеја у *Совету* далеко је највреднија од четири донете у овој књизи, а свакако стаје у ред, или чак надмашује оне две (из њене друге књиге) које се уносе у антологије српске поезије.¹¹ Осећајност карактеристична за

¹¹ Песме Еустахије Арсић су, иако донекле резервисано, уношене у опште прегледне антологије српске поезије: најпре је „Слово надгробноје“ Младен Лесковац унео у *Антологију старије српске поезије* (1953), док се Петар Милосављевић одлучио за песму „Весна“ (*Антологија српске поезије: средње доба*, 2004). У оба случаја приређивачи су посегли за песмама из њене друге књиге, очигледно сматрајући да је реч о зрелијим и репрезентативнијим остварењима, док је једино Стеван Радовановић у антологији *Српске песникиње XIX века* (1981) дао репрезентативнији преглед њеног поетског стваралаштва, обухватајући избором опус из обеју књига. При томе је

пасторалу, са развијеним сликама из фонда исте традиције, фундаментално је везана за мотив Бога-сведржитеља и космичког поретка као еманације његове промисли, што ову досад занемарену песму укључује у једну особену вертикалу српске поезије.

Милиј Боже, велика ти хвала,
Земљеделцев ти си многа слава.
Радост гледам са четири краја,
*Како владаш солнцем и месецом
и планетам мудро располажеш.*
Солнце жарко земљу угрејава,
Јупитер ју влагом напајава.
Светлиј месец ноћом укрепљава,
Тихиј зефир љупко прохлаждава.
Душе моја ти се наслаждавај
И у рају земаљском уживај.
Не завиди високога срећи,
Већ помози мањем у слабости.
Нек се краси царска диадема,
За тебе је вертоград зелениј;
Гди ружица тебе украшава,
Љубичица сладко наслаждава.
Славуј птица лепо разговара.
Пролетије, сваком драго време,
Ти си радост и старом и младом.
Ја сам јутрос рано уранила,
У верту сам солнце дочекала.
Венус гледи са високог трона,
Умножава радост срдца мога.
Меркуријус мени проговара:
Весели се душо моја драга:
К јесени ћеш собирати блага,
Док ти роди вино и пшеница,
Чим се пита јунак и птичица.
А Сатурнус мене угрожава
И жестоко сада обличава.
Да не штедим пролетнега труда,
Уживаћеш вели јануарја тада.
Слишатељем песни услаждене
От Бога ја желим здравље и весеље.

очигледно испуштао само оне песме које је сматрао пригодним или програмским (поздравна ода Несторовићу и друга од три песме у даљем тексту прве књиге).

Развијање описа природе, потакнутог доживљајем „умности“ космичког поретка, доводи до конституисања лирског субјекта као уживаоца „земаљског раја“ (чија се душа „наслаждава“ не само појавном, већ и лепотом садржаном у сврховитости природе), из чега ће проистећи и етичка рефлексија око које је сижетиран даљи текст песме. Опомена сопственој души да не подлегне зависти и да пронађе радост у помагању „мањима“ (тј. у чињењу добра), развија се у прави лирски солилоквиј о вредностима једноставног живота „земљеделца“ и егзистенцијалној радости коју он доноси, а у којој учествују (или бар о њој резонују) и небеска тела/божанства. Обраћање „слушаоцима“ у завршним стиховима песме, осим што свакако представља обол маниру популарне поезије ауторкиног времена, јавља се и као начин зокруживања исказа лирског субјекта, чиме се он везује за глас реалне личности и проживљено емотивно/духовно искуство.

Наредну целину сачињавају други, далеко обимнији есеј, и две њему придодате песме различитих мотива и карактера. Тек у овом есеју, у коме разрађује и конкретизује раније назначене теме и ставове, Арсићева – у складу са одредницом из наслова књиге – концептуално диференцира говор упућен двома (родним) категоријама публике, обраћајући се најпре (и далеко шире) „дражајшим *синовима* рода нашег“. Знајући да „корен науке горак јест, но плод њен зело сладак“, ауторка, како изгледа, управо тим „љубимцима Минерве“ у првом реду намењује своју књигу, у нади да ће им тиме помоћи да се одазову пред њих постављеним очекивањима, која обухватају „невестам Божијим прослављенија, царју верност благодаренија, тми уничиженија, свету возсијаније, демонов умерштвљеније, лихви и неправди изгоњеније, египетским страстем упраздњеније“. ¹² Са овим циљевима просветитељске доктрине ауторка ће повезати и елаборацију ставова да је наука узалудна без добре нарави, као и молитва без добрих дела („у злонаравному човеку наука јако силному лву зуби и ногти“); те да су за

¹² Овај цитат обележен је извесним нејасноћама. Полазећи од библијског тумачења „невеста Божија“ је метафоричан назив за Христову цркву на земљи. Пошто се овде јавља у множини („невестам Божијим“) претпоставка је да се израз односи на цркве као објекте и парохијске заједнице, будући да на тај начин брига о њима бива обухваћена дужностима оних којима се ауторка обраћа. Далеко проблематичнији је, међутим, део исказа о „египатским страстима“. У библијском кључу, жал за Египтом везује се за неспремност на одрицање од земаљских задовољстава на путу вере који је претходно одабран (Друга књига Мојсијева, 16: 3 и даље). Но како у даљем исказу ауторка „египатске страсти“ везује за сујеверје и враџбине које су преплавиле „особито род валахијскиј (влашки – прим Т:Ј) [...] из неразумија и богонепознанија“, овде се тим изразом очигледно означава слеђеће погрешне „вере“, тј. сујеверја које треба да буде побеђено.

пренебегавање животних бура и погибелји пресудни „смиреније и кротост, и самога себе познаније“, што човеку обично недостаје у младости (по Соломону, неразумљиви су путеви „орла парјашта по воздухе, [...] змија ползјашта по камени, [...] корабља пловушта по морју и [...] мужа в јуности својеј“), те кроз живот иде као да су му очи свезане, у заблуди се дичећи богатством, достојанством или науком, не схватајући да нико није савршен „токмо један Бог“.

У овој тачки расправе долази и до најзначајнијег обрта – или концепцијског проширења – у односу на основну просветитељску агенду као претпостављену тачку гледишта ауторке. Имплицитно расправљајући о односу знања/ума и вере као моралних/егзистенцијалних упориштâ живљења, она (неочекивано?) успоставља дистанцу према самосвести знања и научног размишљања, укидајући претпоставку њихове самодовољности и чинећи их функцијом „богопознанија“ које доводи до животне испуњености и атараксије. Управо је присуствовање излагању о узроцима и следу природних појава – које „наши стари“ нису познавали, па су од Бога молили кишу или снег – ауторку потакло да се успротиви тези о одсуству божје воље у природним процесима и космичком поретку. У прилог супротстављеном ставу она наводи начело да свака „твар и соделаније [морају имати] својего соделатеља“, па је утолико невероватнија претпоставка да циновска небеска тела и „огњена светила“, са сопственим бићем, могу постојати нестворена неким умом и вољом која им је одредила својства и путеве (в. <http://digital.bms.rs/pub.php?s=R19Sr-II-60>, 16–17). На таквом ставу утемељена је ауторкина религиозност, представљена у пуном сагласју са начелом тражења истине путем логичког закључивања, које се – у аутентично просветитељском конструкту – јавља и као основ епистемиолошке и етичке легитимизације религиозних учења: ако се Бога бојим не као мучитеља, већ као „љубећег оца“ (који човека упућује на љубав према Створитељу и према ближњему), онда истину љубим, ако истину љубим „жизн благу имам“ (в. <http://digital.bms.rs/pub.php?s=R19Sr-II-60>, стр. 19 – 20).

Досезање „благе жизни“ на основама овако схваћене религиозности постаће платформа и циљ ауторкиних савета најављених у наслову дела, а истој сврси суштински је намењено и стицање световних знања за које ће се залагати у завршном сегменту излагања. „Возљубљену јуност“ – која је у првом реду позвана да своје животе усмери ка том идеалу – она ће позвати да просветљеним погледом увиди да је основни узрок

одустајања од исправног пута „среброљубије“, а да у љубави према ближњему нема места ни гордости, ни зависти, ни клевети, ни лихви или крађи, ни злим речима (што све очиледно произилази из наведеног, примарног греха). Како се спасење стиче помагањем ближњима, а у оне којима помоћ потребна, осим убогих, спадају и непросвећени „бопознанијем и науком“, ауторка позива велможе и богаташе да „дају руку помоћи просвештенију“, да се због „неразумија“ не би тонуло у грех и страдање, на поругу читавој заједници.

Тек овде расправа почиње да добија карактер апологије просветитељства, засноване на општим и препознатљивим компонентама његове агенде, али и даље вођене истим, несразмерно наглашеним телеолошким концептом по коме (искључиво) просвећивање води блаженству појединца и народа. У том кључу треба читати и (родно диференциране) савете о васпитању деце које ауторка упућује читаоцима и јавности уопште. Тврдећи да греше они који се о позив да (помагањем „просвештенија“) улажу у добро заједнице оглушују јер сав иметак намењују обезбеђивању будућности сопствене деце, ауторка доказује да „мудрому сину“ то није неопходно, а да гомилање богатства за „неблагонаравног“ заправо води његовој неодговорности и „погубљењу душе“, за шта ће сами родитељи одговарати Богу. Зато их ауторка позива да „сину“ од малих ногу дају васпитање, да посеју „на нову земљу“, тј. његово срце, заповести Божије, јер су то права блага, у чијим ће плодовима у старости уживати.

Иако је савет везан за васпитање мушке деце (односно за вредности на основу којих доцније треба да се понаша представник просвећеног и хуманизованог човечанства, као чији прототип/представник у *јавној сфери* неизоставно фигурира мушкарац) стављен на прво место, њему је суштински дато мање простора него расправи о васпитању *кћер*. За ово се може навести више разлога, од доктринарних начела просветитељства до ре-инвенције сфере приватности, која се одвијала управо у овом добу. Означавање приватног живота и породичног круга не само као централног фактора формирања личности и погледа на свет, већ и као основног медија испољавања суштинских вредносних опредељења и егзистенцијалних ставова, условило је и посебно интересовање и ново вредновање феномена везаних за тај скрајнути „женски“ делокруг. Стога се тематска и идеолошка преокупираност питањима везаним за жену, али и фаворизовање женске осећајности и становишта у многим делима из епохе просветитељства, у значајној мери

везују и за ново вредновање ове сфере људске егзистенције. Као средиште и симболички заступник овог (микро)космоса, жена је и креатор читавог једног (паралелног) света у коме је једино (?) могуће и пожељно остваривање русоовског концепта идиле и живот у оквиру његових вредности. Тај однос према питањима васпитања и положаја жене делом је и идеолошки основ слике коју ће заговарати и Еустахија Арсић.

Као циљ васпитања и образовања девојака недвосмислено је постављено уобличавање карактера и остваривање улоге коју ће, као супруге и мајке, имати у креирању оног идиличног света у коме се остварује потенцијал човека као „благонравног“ бића. Опмињући родитеље да кћери не навикавају на раскош, која води пропасти, ауторка као супротан образац поставља одрицање од „глупости Абдерићана“ (испољавану кроз препуштање страстима од којих ни једна – „ни одејаније ни плесаније, ни орудија мусикална“ – није постојана) и прихватање „Минерви и Аполона дштери небесних“. Тако ће она постати „красна Венера“ мужу својему, којему неће – као Медеја Јасону – пружати „лажно руно“, већ „сердечнују љубов и верност“. Истовремено, онај ко кћер научи „трудољубију, домостројенију, благонравију, целомудрију“, стида пред злим и бодрости за добра дела, и сам ће у њој наћи утеху и радост.

Ови резолутни ставови о васпитању – донекле диференцирани с обзиром на садржаје који испуњавају животе припадника једног или другог пола – наткриљени су, начелно јединственим, захтевом за темељним и континуираним образовањем које треба да добије сваки појединац („аште наставиши *чада* (дакле, без обзира на пол – прим. Т.Ј.) твоја чтенију свјатих и мудрих списаниј“, како наглашава ауторка).

Ипак, извесно „гранање“ упутстава и захтева намењених једном и другом полу сасвим је јасно обелодањено, узевши у завршетку и неке, културолошки посматрајући, несвакидашње обрте.

Најпре, заговарање образовања као опште вредности ауторка унеколико модификује повремено се обраћајући женској публици/родитељима женске деце као посебној („позитивно дискриминисаној“) категорији. Пропагирајући „образовање за све“, она посебно наглашава Доситејев захтев за школовањем девојака („да свака девица научит историју, географију, логику и нравоучителну философију“), док је позив за „упражњавање у читању“ специјално адресиран на „дражајше дштери“ (в. <http://digital.bms.rs/pub.php?s=R19Sr-II-60>, стр.25). Образлажући тај посебно фокусиран захтев,

Арсифева још једном прибегава алегоризацијама и сликовитим аналогијама: ако је „женски пол цвеће [...] у вертограду Божију“, није добро да имају једино лепа лица, без мириса, а да неке од њих чак „зло и остро воњају“. Зато родитељи треба да „од трња страсти“ чисте „красне ружице“, којима јуноше желе да (без излагања опасности) „украше прси своје“. Образовање, као компонента васпитања и изградње личности, доводи дакле до „ружице без трња“, односно девојке која у брак и породични живот не уноси рђаве навике и погрешне назоре, који би реметили претпостављену хармонију и срећу.

Може се претпоставити да је овај став изречен са „стандардног“ становишта захтева да управо жене учине посебан напор ради досезања неког интелектуалног/духовног/моралног стандарда – за шта се препоручује ослобађање како од „женских“ мана попут каћиперства или сујете, тако и од индуковане ограничености видика. Но, излагање у наставку расправе, тј. у њеном завршном (и поентирајућем?) делу указује на нека нимало безначајна померања. Неочекивано(?) мењајући перспективу, ауторка широко елаборира захтеве да „јуноша“ усрећен избором такве невесте треба да – неговањем различитих врлина – уложи напор да је буде достојан. Неке од тих врлина се првенствено испољавају у сфери приватности (добродетель, трудољубије, честитост) или чак задиру у интиму („јеже себе познавати, свега честно украшавати воздржанијем целомудрија“), но у целини гледано, за мушки део „јуности“ којој се ауторка обраћа достизање и практиковање врлине треба да се одвија у некој врсти широке интеракције између приватног и јавног. Тако им она у завршним пасусима својих савета препоручује да буду на опрезу да не пожелеле туђе и не пођу било каквом странпутицом, да се уздржавају од неумерености и живе трезвено („бесан и пијаница једно јест“), да се, према положају који имају, понашају „благочестиво“ и да (постављене дужости) бодро испуњавају, имајући на уму царску милост којом су обдарени. Израз тих вредности је и друштвено опхођење које од њих изискује да „дружество мудро“ бирају, да говоре мало али „со расузданијем“, да се на сваком месту не размећу науком и не упуштају у „дишпите“ да не би слушатељима „несносни“ били, те да, ако хоће да буду поштовани, морају „всјакому чест давати“ у духу јеванђељског учења да онај ко жели да буде „први и старији“ треба да „всем слуга будет“ (в. <http://digital.bms.rs/pub.php?s=R19Sr-II-60>, стр. 27 – 28).

Наизглед зачуђујуће, у блоку савета упућених младићима ауторитарност је израженија него у оном посвећеном васпитању девојака. Но разлог је једноставан – у

њиховом случају, сва упутства и резоновања су много непосредније везана за подручје друштвених односа и функционисања у одређеном систему хијерархије, будући да ће се управо у тој сфери одвијати највећи део њихових животних активности, и примарно испољавати животни успех или неуспех. Стога се може рећи да се размишљање о васпитању девојака одвија у оквирима русоистичког идеала, затвореног у сферу приватности и одвојеног од друштвених збивања и актуелне реалности уопште, што чини „могућом“ слику људских односа засновану искључиво на унутрашњим вредностима њихових карактера и узајамној благонаклоности. Како се таква, чак и фикционална слика, може засновати само на приказивању света одвојеног од свих реалних механизма друштвеног живота, као (могући) простор тежње ка датом идеалу јавља се приватност којом је, осим породичног живота, обухваћен и спектар најразличитијих међуљудских веза, од личних пријатељстава до сеоских и парохијских заједница. Како је том сфером у потпуности обухваћен будући живот ауторкиних „васпитаница“, савети за развој у духу „благонравности“ и кроткости могу бити пренесени на план егзистенцијалних схватања и изречени без децидираног продора ауторитарних захтева.¹³

Таквом читању доприносе и песме којима ауторка, на „увесељење душе“ својих читалаца, завршава књигу. Обраћајући се читатељству у најширем смислу и адресирајући поруку (без разлике не само по полу, већ, суштински, ни по животном добу и друштвеном статусу) на русоовско-доситејевског „природног човека“ у сваком од њих, она прву од песама конципира као давање директних савета за живот заснован на врлином испуњеној свакодневици („Све ће проћи овог света, сама доброта/ Она је всем невредима до самога гроба [...] Разум краси човека; даје доброту./ Ова опет свим налаже мудру простоту“), док у другој стању меланхолије, очигледно везаном са неком врстом отуђености, („Что ползује, милиј брате, меланхолик бити./ Није л' лепше с твојим братом веселому бити.“), супротставља природну идилу, са подразумевајућим комплексом вредности („Слушај како славуј поје, и пастире зове/ Да предводе стадо своје у зелен поље [...])“).

¹³ У овом погледу, став Арсићеве је далеко мање обележен (децидираном) ауторитарном мотивацијом него искази многих потоњих писаца, укључујући и прву наредну српску ауторку сличног дела Јулијану Радивојевић (алманах *Талија*, 1929).

Прва српска списатељица модерног доба својом првом књигом потврдила се као аутор потпуно уклопљен у поетичке токове свог доба, а концепцијом свог дела потврдила је како немалу просветитељску амбицију тако и недвосмислену литерарну самосвест. Хибридни жанровски статус њене књиге отворио је простор како за размах ученог есејистичког дискурса, тако и за поетске исказе који су се за њега мотивски везивали. Настављајући оваквим изразом доситејевску традицију, и истовремено залазећи у димензије поетског које су тих и нешто доцнијих година истраживали поједини значајни песници, она очито не прихвата ограниченост на обраћање издвојеним категоријама публике нити на бављење темама везаним за конструкт женских интересовања и женског погледа на свет. Пионирски женски глас у српској књижевности јавио се тражећи простор у истој равни са бројнијим и на јавној сцени присутнијим мушким колегама и – судећи по чињеници да је већ наредне године уврштена у прву историју српске књижевности (Бојић, 1815) – у свом времену је умногоме била тако и читана. Заборављање њеног дела наступило је колико због уметничког домета, који каснији читаоци нису високо рангирани, тако и због потискивања укупне стилске и поетичке традиције којој је припадала. Данашње, обновљено читање њеног, као и неких других опуса, отвара поглед у мотивско богатство и поетичку и стилску диференцираност српске књижевности првих деценија 19. века.

Извори и литература

Арсид, Еустахија: *Совет матерниј предрогој обојего пола јуности сербској и валахијској*, Будим, 1814, <http://digital.bms.rs/pub.php?s=R19Sr-II-60>

Бојић, Лазар: *Памјатник мужем у сербском књижеству славним*, Беч, 1816.

Кох (Koch), Магдалена: „Почеци женског феминистичког есеја у српској књижевности XIX века“, у: *Синхрониско и дијахрониско изучавање врста у српској књижевности*, зборник радова, Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду, 2007, 157–169.

Лесковац, Младен: *Антологија старије српске поезије*, Нови Сад, 1953.

Миланков, Владимир: *Еустахија Арсид и њено доба*, Нови Сад, 2001.

Милосављевић, Петар: *Антологија српске поезије: средње доба*, Београд, 2004.

Опачић, Зорана: „Повести госпоже Добронаравне: Поучителни магазин за децу Аврама Мразовића – посрба *Магазина* госпође де Бомон“, у: *Просвећеност и просвећивање у српској периодици*, Београд, 2012.

Радовановић, Стеван: *Српске песникиње XIX века*, Београд, 1981.

Tatjana Jovićević
Institute for Literature and Arts
Belgrade

821.163.41.09 Arsić, E.
Original Scientific Article

A VOICE FROM THE UNKNOWN HERITAGE

The paper analyses the first book of Eustahia Arsić, the first Serbian woman of letters of the modern age. Even though some parts of *Sovjet maternij* (1814) are addressed exclusively to women readers, her approach is universal and more emancipatory than feminist. The book has a recognizable hybrid structure, well known since Dositej Obradović's autobiography and maintained during the 19th century. Essayistic discourse about the Enlightenment subjects of interest (education and character building in the terms of ideas deriving from Rousseau's philosophy) is combined with four poems. These poems appear as the standard examples of sentimentalism in Serbian poetry, but they are also early examples of texts formulating the motive of the Supreme Creator eternally present in the course of "life" of nature and universe. In that way, her work appears as the anticipation of the distinctive feature of the Serbian 19th century poetry.

Keywords: Eustahia Arsić, Enlightenment, reflexivity, sentimentality, essay, poetry.